

УДК 37.015.311:316.776

Х. Ю. Хворост

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕЖІ ПОНЯТТЯ ПОЗИЦІЇ В ПСИХОЛОГІЇ

У статті викладено результати теоретичного вивчення сутності, особливостей і видів позиції особистості. Наведено характеристику психологічної позиції та її ролі в інформаційному суспільстві.

Ключові поняття: особистість, позиція, психологічна позиція, життєва позиція, інформаційне суспільство.

Хворост К. Ю. Концептуальные границы понятия позиции в психологии. В статье изложены результаты теоретического исследования природы, особенностей и видов позиции личности. Изложена характеристика психологической позиции в информационном обществе.

Ключевые понятия: личность, позиция, психологическая позиция, жизненная позиция, информационное общество.

Khvorost Kh. Yu. Conceptual Boards of Term "Position" in Psychology. The article presents the results of theoretical study of peculiarities of nature, peculiarities and kinds of position of personality. The results of investigation shows characteristics of psychological position in informational society.

Key words: personality, position, psychological position, life position, informational society.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні в Україні, яка активно розбудовує інформаційне суспільство, гостро постала проблема психологічної позиції як чинника забезпечення соціальної зрілості особистості молодій державі. Зростає уразливість сучасного інформаційного суспільства від недостовірної інформації, її несвоєчасного надходження, промислового шпигунства, комп'ютерної злочинності. Зауважимо, що інформація може бути як засобом забезпечення безпеки, так і загрозою та небезпекою; вона може спричиняти різноманітні психологічні розлади індивідів, впливати й маніпулювати суспільною свідомістю, що негативно відображається в життєвій позиції людини.

Одним із головних стратегічних пріоритетів є розвиток інформаційного суспільства та впровадження новітніх інформаційно-комунікативних технологій в усі сфери суспільного життя й навіть у діяльність органів державної влади. Саме цим зумовлена **актуальність** вивчення психологічної позиції індивіда з точки зору психології, а

саме його здатності адекватно реагувати на поточну інформацію. Володіння стійкою психологічною позицією створює сприятливий ґрунт для належної соціалізації особистості, яка володіє як достатнім рівнем психологічних знань і стратегій для ефективної адаптації в соціальному середовищі майбутнього професійного становлення, так і життєвою стійкістю загалом.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. У роботах вітчизняних психологів, педагогів, філософів, присвячених проблемам особистості, введено поняття “позиція особистості”. До таких праць належать дослідження А. Адлера, Б. Г. Ананьєва, Б. П. Бетинаса, Л. І. Божович, Л. П. Буєвої, Н. В. Будракова, О. М. Леонтьєва, В. М. Маркіна, В. М. М’ясищева, Б. Д. Паригіна та ін.

Аналіз вищезазначених праць підтверджує ідею про те, що “позиція особистості” дедалі більше привертає увагу вчених й активно вводиться в глосарій різних наук. Водночас цей термін уживається в багатьох різноманітних контекстуальних смислах, позначаючи різні категорії та характеристики особистості чи соціальних явищ.

Мета дослідження – теоретичне вивчення й установлення концептуальних меж поняття “позиція особистості”, що відіграє важливу роль в інформаційному суспільстві, а **завдання** – здійснення теоретичного огляду понять “позиція”, “життєва позиція” та “психологічна позиція” в психологічній та соціально-психологічній літературі.

Для досягнення мети й вирішення завдання використовуємо теоретичні **методи** дослідження: аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукових джерел із проблеми дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Термін “позиція” вперше увів австрійський психолог та лікар, основоположник індивідуальної психології А. Адлер. У широкому сенсі категорію “позиція” (від латин. *positio*) розглядають як стійку систему ставлень людини до певних сторін дійсності, що проявляються у відповідній поведінці та вчинках [1]. У вузькому значенні “позицію” досліджують як певну точку зору з конкретного питання, оцінка явища, події, а також дія й поведінка, зумовлені цим ставленням та оцінкою. Поняття “позиція особистості” є предметом вивчення таких наук, як психологія, філософія, педагогіка й розглядається як єдність та взаємозв’язки її соціальних характеристик: статус, соціальна роль, функція, права, обов’язки (Б. Г. Ананьєв, К. А. Абульханова-Славська, І. С. Кон); психологічних характеристик: мотиви та настанови, що входять у структуру ставлень (Л. І. Божович,

В. М. М'ясищев, Л. С. Славін, В. Е. Чудновський); моральних цінностей (Б. С. Братусь, В. Н. Саратовський).

Позицію особистості прийнято розглядати з перспективи двох підходів: соціологічного, в якому позицію сприймають як умову прояву особистості (К. А. Абульханова-Славська, І. С. Кон) і психологічного, крізь призму якого позиція – це стійкий структурний компонент особистості (Б. Г. Ананьєв, В. М. М'ясищев).

У роботах Н. Ф. Радіонової позицію тлумачать як певну систему, що має об'єктивно-суб'єктивний характер. Об'єктивний характер детермінується суспільним життям, а її зміст визначається природою суспільних відносин. Суб'єктивний характер позиції зумовлено безпосередньою участю людини у її формуванні під впливом свідомості [2, 60].

У словниках поняття “позиція” пояснюється як точка зору, принципове ставлення до чогось [6]. Так, словник “Словопедія” дає таке визначення: позиція (латин. від *розміщую, ставлю*) 1) становище, роль, місце когось, чогось у житті, політиці, мистецтві та ін.; 2) точка зору, ставлення до чогось, що визначає характер поведінки, дії [7].

Отже, у дослідженнях психологічна позиція означає провідну характеристику особистості, яка регулює й визначає її поведінку (за І. С. Коном). Л. І. Божович, В. М. М'ясищев розуміють це поняття як стрижневу системну освіту особистості, що включає провідні сили психічного розвитку. Б. Ф. Ломов, Т. М. Мальковська, Б. Г. Ананьєв тлумачать поняття “позиція” як ставлення людини до об'єктивної дійсності, що визначає відносини з нею [2, 61].

В. А. Гневашева виділяє такі основні аспекти трактування категорії “позиція”:

- змістовний (внутрішній) – знання, життєвий досвід, система поглядів, цінностей, відносини особистості;
- процесуальний (поведінковий) – розв'язання суб'єктом конкретних завдань [9].

На нашу думку, інтерпретацію поняття “психологічна позиція” доцільно розглядати в контексті системи ставлень. Згідно з теорією ставлення В. М. М'ясищева, позиція є психологічним ядром особистості, індивідуально-цілісною системою її суб'єктивно-оцінної, свідомо обраного ставлення до дійсності. Це система пізнавальних, мотиваційних, емоційних ставлень, ставлення до світу, що є джерелом активності [4]. Позиція визначається, з одного боку, тими вимогами, очікуваннями й можливостями, які пред'являє та надає людині

суспільство, а з іншого – внутрішніми, особистісними джерелами активності – потягами, переживаннями, мотивами та цілями, ціннісними орієнтаціями, світоглядом, ідеалами.

Серед різного виду ставлень у позиції важливим є суб'єктне ставлення, яке виокремлюють представники суб'єктного підходу в психології. Суб'єктне ставлення – це є вираження активної конкретно обраної психологічної позиції особистості, це основа її суб'єктивного світу. У дослідженнях К. А. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, О. О. Бодальова, О. М. Леонтєва, С. Л. Рубінштейна підкреслено, що ставлення слугує базою особистості лише тоді, коли воно реалізується в процесі діяльності [2; 3]. Для становлення особистості та її повноцінної соціалізації виняткове значення має вся система ставлень, у яку вона включена. Якість включення особистості в ту чи іншу соціальну ситуацію залежить від того, як суб'єкт її розпізнає, проблематизує й інтерпретує. Вивчення позиції крізь призму особистісного ставлення підсилює її суб'єктивний характер, оскільки ставлення радше передбачає її суб'єктивну позицію в навколишній дійсності, ніж об'єктивний зв'язок особистості з цим середовищем. Подібно до цього визначаємо психологічну позицію суб'єкта як комплексну характеристику режимів діяльності відповідно до здатності, стану, ставлення суб'єкта, з одного боку, його стратегії й тактики – з іншого, а також об'єктивної динаміки діяльності.

Результати аналізу поняття “психологічна позиція” як структурного утворення особистості показали, що хоча й традиційно виявом особистісної позиції вважають сукупність основних ставлень до світу, до людей, до себе, вони зумовлені різними структурними компонентами та інтегральними характеристиками особистості. Науковці виокремлюють п'ять основних підходів до розкриття особистісної психологічної позиції. Розглянемо їх більш докладно:

- позиція як найвищий рівень інтеграції індивідуального розвитку особистості – зрілість (Л. І. Анциферова, Л. І. Божович та ін.) [5; 6];
- позиція як становлення основних життєвих відносин – ставлень, що визначають поведінку й вчинки людини, спосіб уключення в загальний хід життя (В. М. М'ясищев) [9];
- позиція як свідомо пізнавально-перетворююча самоактивність індивіда (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, М. Й. Боришевський, С. Л. Рубінштейн) [3; 4; 7; 12; 13]. У цьому контексті позицію розглядають як пізнання та оцінку оточуючого

світу на основі зіставлення із власною системою цінностей, потребами, інтересами, переконаннями, совістю, що приводить до певних способів взаємодій зі світом;

- позиція як система усвідомлених загальних смислових утворень, що закріплює єдність і самоідентичність особистості на певних періодах часу, надовго визначає головні характеристики особистості, її стрижень, мораль (А. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, В. Франкл) [6; 16];
- позиція як когнітивна та емоційна структура, що задає схему інтерпретації ставлень до дійсності (Д. М. Узнадзе) [15].

У процесі аналізу основних напрямів дослідження особистісної психологічної позиції підкреслено, що головним джерелом її формування є світогляд людини, система життєвих цінностей, життєвий і професійний досвід, набуті знання, уміння, навички. Особистісна позиція є основою для здійснення людиною своїх внутрішніх потенцій в особистісному, соціальному, професійному планах. При цьому професійна діяльність є однією з найбільш поширених сфер реалізації.

Психологічна стабільність та чітка позиція людини щодо інформаційних факторів суспільного життя забезпечує її стабільність та орієнтацію не лише в професійному плані (у тому розумінні, що адекватно сформована психологічна позиція є підґрунтям для формування потрібної професійної позиції), а й в особистісному, впливаючи на соціальну зрілість. Результати теоретичного аналізу дали змогу побудувати концептуальну матрицю поняття позиції в психології (див. табл. 1).

Таблиця 1

Концептуальна матриця поняття позиції

№ з/п	Автор	Визначення
1	А. Адлер	– Стійка система ставлень людини до певних сторін дійсності, що проявляються у відповідній поведінці та вчинках; – певна точка зору щодо конкретного питання, оцінка явища, події, а також дія й поведінка, зумовлені цим ставленням та оцінкою.
2	Б. Г. Ананьєв, К. А. Абульханова-Славська	Єдність і взаємозв'язки соціальних характеристик особистості: статус, соціальна роль, функція, права, обов'язки.
3	Л. І. Божович	Єдність і взаємозв'язки психологічних характеристик особистості: мотиви та настанови, що входять у структуру відношень.

4	Б. С. Братусь	Єдність і взаємозв'язки моральних цінностей особистості.
5	Н. Ф. Радіонова	Певна система, що має об'єктивно-суб'єктивний характер. Об'єктивна, оскільки детермінована суспільним життям, а її зміст визначається характером суспільних відносин. Суб'єктивна, оскільки формується за безпосередньої участі людини під впливом її свідомості.
6	В. М. М'ясищев	– Психологічне ядро особистості; – індивідуально-цілісна система особистості, її суб'єктивно-оцінних, свідомо обраних ставлень до дійсності; – система пізнавальних, мотиваційних, емоційних ставлень, відносин зі світом, які є джерелом активності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, психологічна позиція людини представлена системою її основних життєвих ставлень, що регулює прояви особистості в усіх сферах, зокрема в інформаційній. Відповідно, психологічна позиція особистості в контексті інформаційного суспільства представлена системою ставлень до інформації. Важливим, на нашу думку, є поглиблене вивчення системи ставлень до інформації як особливостей сприймання, інтерпретації та породження інформації особистістю для її ефективної адаптації до соціального світу. Отож результати дослідження дали змогу встановити концептуальні межі поняття позиції й зробити висновок про природу психологічної позиції в інформаційному суспільстві. Перспективним вважаємо подальше дослідження інформаційно-психологічної позиції як чинника соціальної зрілості людини.

Література

1. Адлер А. Понять природу человека / А. Адлер ; пер. с нем. – СПб. : Академ. проект, 1997. – 256 с.
2. Адлер А. Очерки по индивидуальной психологии / А. Адлер. – М. : Когито-центр, 2002. – 220 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
4. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 282 с.
5. Анциферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы / Л. И. Анциферова // Психология формирования и развития личности. – М. : МГУ, 1981. – С. 3–18.

6. Асмолов А. Г. О некоторых перспективах исследования смысловых образованных личности / А. Г. Асмолов, Б. С. Братусь // Вопр. психологии. – 1979. – № 4. – С. 35–46.
7. Божович Л. И. Психологические особенности развития личности подростка / Л. И. Божович. – М. : Знание, 1979. – 39 с.
8. Боришевский М. Й. Развитие саморегуляции поведения школьников : дис. ... д-ра психол. наук / М. Й. Боришевский. – Киев, 1982. – 77 с.
9. Гневашева В. А. Становление профессиональной позиции личности / В. А. Гневашева, Э. В. Сукталиева, Н. Ф. Терпугова // Образование и образованный человек в XXI веке. – 2007. – № 3. – С. 60–63.
10. Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине / Н. Винер ; пер. с англ. И. В. Соловьева и Г. Н. Поварова ; под ред. Г. Н. Поварова. – 2-е изд. – М. : Наука ; Гл. ред. изд. для зарубежных стран, 1983. – 344 с.
11. Мясищев В. Н. Психология отношений / Владимир Николаевич Мясищев // Избранные психологические труды. – М. : [б. и.], 2003. – 151 с.
12. Пурло О. Ю. Життєва творча позиція особистості: поняття, сутність та структура / О. Ю. Пурло // Вісн. Черніг. держ. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – 2009. – Т. 2. – № 74. – С. 98–101.
13. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2-х т. Т. 1 / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – 488 с.
14. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2-х т. Т. 2 / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – 488 с.
15. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования / Д. Н. Узнадзе. – М. : Наука, 1966. – 450 с.
16. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл ; под общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.